

Meslek Ahlâkında Liyakât, Şükür, Teslimiyet ve Samimiyet*

Esmâ Vatandaş

Taceddin es-Sübki, 727 (1327) yılında Kahire’de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası Takıyyüddin es-Sübki’den almış ve küçük yaşta hafızlığını tamamlamıştır. Şam kâdilkudâtlığı görevine tayin edilen babasıyla birlikte 739’da (1338) Dımaşk’a giderek orada birçok âlimden ders almıştır. Hocalarından bazıları Zehebî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Şemseddin İbnü’n-Nakîb, Şehâbeddin İbnü’l-Keyyâl, Zeynüddin İbn Teymiyye, Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Nübâte el-Mısırî, Bedreddin İbn Cemâa ve İbn Seyyidünnâs olarak anılır. Yeteneği ve çalışması sebebiyle çok erken yaşta fetva icâzeti almıştır. Fıkıh, hadis, tabakât, usûl-i fıkıh ve Arap dili alanlarında da ilim görmüştür. Sübkî İbn Sa’d el-Makdisî’den semâ veya icâzet yoluyla hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Azîziyye, el-Âdiliyyetü’l-kübrâ, Gazzâliyye, Azrâviyye, eş-Şâmiyyetü’l-Berâniyye, eş-Şâmiyyetü’l-Cevvâniyye, Nâsiriyye, Emîniyye ve Eşrefiyye Dârülhadisi gibi Dımaşk medreselerinin birçoğunda ders veren Sübkî, Kahire’de İmam Şâfî Camii, Şeyhüniyye Medresesi ve İbn Tolun Camii gibi kurumlarda hocalık görevinde bulunmuştur. Öğrencileri arasında Fîrûzâbâdî, Şehâbeddin İbn Hiccî, İbn Sened (Muhammed b. Mûsâ) el-Lahmî, Nâsîrüddin İbn Aşâir el-Halebî ve İmrân b. İdrîs el-Kinânî gibi âlimler anılmaktadır.

* Bu çalışma Taceddin Subki'nin Mu'îdu'n-Ni'am adlı eserinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

@ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, esmavatandas@gmail.com

📞 0000-0002-4769-5298

➡ Vatandaş, E. (2020). *Meslek Ahlâkında Liyakât, Şükür, Teslimiyet ve Samimiyet*. İş Ahlakı Dergisi, 13 (1), ss. 179-186

📄 © İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe.2019.13.1.0027B
İş Ahlakı Dergisi, 2019
isahlakidergisi.com

📅 Başvuru : 19.02.2020
Revizyon : 21.04.2020
Kabul : 27.05.2020
Yayın : 11.06.2020

754 (1353) yılında Şam nâibi Emîr Alâeddin Ali b. Ali el-Mardîni'nin özel kâtipliğine tayin edilen Sübkî, kadılık görevindeki babasına bir süre naiblik etmiş (755/1354) ve babasının isteğiyle 756 yılı Rebîülevvel ayı sonlarında (Nisan 1355) bu göreve getirilmiştir. 759 (1358) ve 763 (1362) yıllarında kısa sürelerle iki kez geri alındığı bu görevi vefatına kadar sürdürmüştür; bu arada görevden azledildiği 759 yılı içinde el-Bimâristânü'n-Nûr'da nâzir olarak görevde bulunmuştur. Dımaşk'ta veba illetinden dolayı vefat etmiş (7 Zilhicce 771 / 2 Temmuz 1370) ve Kâsiyûn'daki Sübkîler Türbesi'ne defnedilmiştir.¹

Tâceddin es-Sübkî, çok da uzun olmayan bir ömre rağmen, hayatı boyunca pek çok eser kaleme almıştır. Eserleriyle ilim halkalarında geniş ilgi uyandırmış; özellikle tarihçiliği ve usulcülüğüyle ön plana çıkmıştır. Babasının başlayıp tamamlamadığı bazı eserleri de tamamladığından baba ile oğulun bazı eserleri zaman zaman birbirine karıştırılabilmektedir. Öne çıkan eserleri; *Cem'u'l-cevâmi fi usûli'l-fikh*, *Men'u'l-mevâni'an Cem'i'l-cevâmi*, *Ref'u'l-hâcib 'an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nikam*, *es-Seyfü'l-meşhûr fi şerhi 'akîdeti Ebi Mansûr* ve *Kâ'ide fi'l-cerh ve't-ta'dil ve kâ'ide fi'l-mü'errihin* dir.

Bu yazıya konu olan çalışma ise Sübkî'nin *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nikam*² adlı eserinin, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı adına hazırlanmış olan çeviri eseridir. Eser, müellifine ömrünün son zamanlarında yöneltilen *"Dini veya dünyevi bir nimet kişinin elinden alınsa, o kişi bu nimeti geri döndürebilmek için izleyecek bir yola sahip midir?"* sorusu üzerine bir cevap olarak kaleme alınmıştır. Söz konusu eserinde maddî ve mânevî kazanımlar ile kayıpların sebeplerini araştıran Sübkî, bu bağlamda siyasî ve idarî görevlerin yanı sıra toplumsal meslekleri de saymakta; bu mevki ve meslek sahiplerinin riayet etmesi gereken hususları siyasetnâme ve hikemiyât biçiminde incelemektedir. Sübkî, eserinde kullandığı "nimet" ifadesi ile, ilgili dönemin meslek ve mansıplarını kastetmektedir. Bu sebeple, bu yazı boyunca "nimet" ifadesi yerine meslek ya da makam ifadeleri tercih edilecektir. Sübkî eseri boyunca, her meslek erbabının, meşgul olduğu mesleğin tarihini, geçirdiği aşamaları ve içinde bulunulan dönemdeki mevcut durumu hakkında bilgi sahibi olmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Eser nimet, şükür, teslimiyet gibi kavramların merkezde olduğu sağlam bir teorik zemin üzerine kurulmuş; sistematik bir anlatıma, yoğun fikhî kavramlara ve

1 Aybakan, Bilal. "Sübkî, Tâceddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 38. Cilt, 13-14.

2 Sübkî, Tâceddin. *Mu'îdü'n-Ni'am*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

müellifinin döneminin içinde bulunduğu şartlar ile toplumuna dair yeterli malumata sahip olduğunu hissettiren bir içeriğe sahiptir. Dönemin kritik isimleri ile tarihi olaylarına ve ilgili örf-adetlerine yer vermesi bakımından eser, ayrıca önemli bulunmaktadır. Eserde aynı zamanda bahsi geçen meslek sahiplerinin fiilleri de şeriate uygunluk açısından eleştirel bir biçimde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda mesleklerin teoride olması gereken ideal durumları, pratikteki uygulamaları, meslek sahiplerinin zaaf ve eksiklikleri, doğru ve yanlış gerçekleştirilen işlemler, mesleğin icrasında dikkat edilmesi gereken hususlar ve tüm aksaklıklar dile getirilmeye çalışılmaktadır. Eser boyunca dikkat çeken diğer bir husus ise bulunulan makama karşı samimiyet vurgusudur. Sübkî bir vazifeye, o makamı hak edecek yetkin bir kişinin getirilmesi ve kişilerin elde ettikleri makamda her bir işi layıkıyla, inanarak ve seyerek gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade eder.

Müellif ayrıca eserinde sadece bu dünya nimetlerine yer vereceğini ve ileri ilim sahiplerinin de avamın da anlayabileceği şekilde bir eser kaleme alacağını da vurgulamıştır. Diğer yandan o dönemde mevcut olan bazı meslek gruplarının günümüzde artık bulunmadığı şüphesizdir. Bu sebeple eserin daha iyi anlaşılması için, bu çeviri eserdeki dipnotlarda –tespit edilebildiği kadarıyla- bazı bağlam bilgilerine yer verilmiştir.

Sübkî, bu eseri kaleme alma amacını, kişinin elinden dinî veya dünyevî bir nimetin alınmasının nedenleri ve kişinin o nimeti geri kazanma konusunda imkânının bulunup bulunmadığı sorusuna bir cevap ortaya koymak şeklinde açıklamaktadır. Bir kimsenin, elinden verili nimet ve imkanlar alındığında, o nimeti geri kazanmak için yerine getirmesini gerekli gördüğü üç husus zikretmektedir. Bu üç başlık aynı zamanda eserin çerçevesini oluşturan üç ana başlığı temsil etmektedir. Bu hususlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- “1. Önce nerede hata yaptığını anlayıp bu hatasına tövbe etmeli,
2. Sonra nimeti kaybetmekle duçar olduğu musibetteki faydaların farkına varıp bundan memnun olmalı,
3. Son olarak da Rabbine dua etmelidir.”

Bir makamın bir kimseden asla sebepsiz yere geri alınmayacağını altını çizen Sübkî, bir kimseden bir makamın geri alınmasının en büyük sebebini ise, kişinin şükürdeki ihmalkârlığı olarak açıklar. Şükürle dünya nimetlerinin kalıcı olacağını hatta daha da artabileceğini beyan eder. Şükürün ifasını da dil ile şükür, kalp ile şükür ve fiillerle şükür şeklinde üç şarta bağlayarak fiillerle şükür bahsini detaylı bir biçimde konu edinmiştir.

Kalp ile şükürü, bütün makamların yalnızca Allah'tan geldiğine ve hiçbir şeyin O'na denk olamayacağına inanmak şeklinde açıklayan Sübkî, en büyük şükürün de kalp ile şükür olduğunu ifade eder. Buna göre, bir makamın gelişinde vesile olan araçlara yalnızca teşekkür edilebilir ancak nimeti veren konumuna ortak edilemezler. Çünkü nimeti verenin yalnızca Allah olduğunun tam olarak idrakinde bulunmak gerekmektedir. Sadece verili makamı yeterince övmek ve şükran içinde olmamak değil verilen nimeti beğenmemek ya da az görmek de şükürsüzlük olarak ifade edilmiştir. Çeşitli örnek kıssalar ve hadislerle konu daha da pekiştirilmektedir. Sübkî, dil ile olan şükürü de verilen nimet için yeteri kadar hamd etmek ve annak şeklinde açıklamıştır.

Fiillerle yapılan şüküre gelince, onu da insanların kendilerine nimetler ihsan eden Allah'ın rızasını gözeterek O'nun emir ve yasaklarına uymak şeklinde beyan etmektedir. Bundan sonra, ilmî, siyasî veya idarî pek çok makam ve mesleğin yanı sıra, dilencilik, ayakkabıcılık, sıvacılık, sarraflık, avcılık, terzilik gibi meslek ve uğraşları temsil eden 113 adet nimeti maddeler halinde sıralayarak her biri için, o mesleğin fiille şükürünün mahiyeti ve keyfiyeti hakkında açıklamaları ve önemli hususları kaleme almıştır. Bu bahis hem eserinin hem de birinci bölümün en büyük kısmını oluşturan kısmı teşkil etmektedir. Şükürü gerektiren bu nimetlerden bazıları şunlardır: göz, kulak, yöneticiler, yöneticiler katında sözü makbul kimseler, sultan, naib-i saltanat, devâdar, hazindar, vezir, muvakkîler, beridiyye, sâkî, haciblik, vali, bevvâb, emirler, askerler, kadı, muhtesib, ulema, seyis, imam, müezzin, müzeyyin, vaiz, kütüphaneci vb. Her bir makamın ve mesleğin hangi yetki ve sorumlulukları ihtiva ettiğini; mesleği icra edecek olan kişinin taşıması gereken nitelikleri ve liyakati; görevindeki imkanlarının sınırlarını ve dikkat etmesi gereken hususları; ilgili nimetin şükürünün nasıl yerine getirileceğini ve yapılması gerekenleri açıklamıştır. Her bir makamın gerekliliklerinin eksiksiz yerine getirilmesi gerektiğini, hatta kişinin görevinde ihmalkâr davranıp da vaktini ibadete ayırmasından sorumlu ve günahkâr olacağına vurgu yapmaktadır. Bu nimetlerin sağladığı imkânlarda ne aşırıya kaçmanın ne de ihmalkâr davranmanın asla uygun olmayacağını dile getirir. Diğer bir dikkat çeken detay ise meslek erbabının görevini ifa ederken kullandığı araçları ya da binekleri en güzel ve temiz şekilde kullanmalarının vurgulanmasıdır.

Sübkî, bu kadar çok nimeti saymadaki ve her biri için tek tek bahis açmadaki maksadını Allah'ın her kulu üzerinde muhakkak ki bir nimeti, layık gördüğü bir makamı olduğunu vurgulamak şeklinde açıklamaktadır. Kula düşen ise bu verili makamın farkında olmak, gücünün yettiği kadarıyla şükürünü ifa etmektir. Ayrıca şükürü yerine getirirken de eserde vurgulanan hususlara dikkat etmek, nimeti

beğenmemezlik etmemek ya da hor görerek kibre ve nankörlüğe düşmemek de kişilerin vazifesidir. Sübkî, bu hususların bütün meslekler ve vazifeler için geçerli ve aynı olduğunun altını çizerek verili olan bir makamın, şükürüne yerine getirilmediği ya da hakkı yeterince verilmediğinde kişinin elinden alınacağı hatta belki de tekrar muvaffak olunamayacağı hususunda uyarıda bulunur. Bu bölümün sonunda Sübkî'nin, makamlara mazhar olmada kişinin kendisinin ise hiçbir hak ve pay sahibi olmadığını yani o makamın kişiye hakettiği için verilmediğini; ancak Allah'tan bir lütuf olarak görülmesi gerektiğini vurgulaması dikkat çekicidir. Diğer dikkat çekici bir vurgusu ise bir vazifeyi üstlenmiş kişilerin üzerinde diğer bütün müslümanların hakları olduğunu beyan etmesidir. Son olarak Sübkî, kişinin elinden verili bir makamın alınmasının bir başka sebebini de daha sonra o kişiye elinden o nimetten daha büyük bir nimetin ihsan edilecek olması ihtimali şeklinde açıklamıştır. Fakat bu durumun, eserinde konu edindiği zümreler yani içinde yaşanılan toplumun çoğunluğunu oluşturan kesim için değil, daha üst makamlara sahip kişiler için geçerli olacağını ifade etmiştir. Yani bir kimsenin elindeki verili bir nimetin alınmasından sonra kendisine öncekinden daha büyük ve daha hayırlı bir nimetin verilmesi için o kimsenin manevi olarak daha yüksek mertebelere ulaşmış; her ân şükür üzere yaşayan kimseler için geçerli olacağını öne sürmüştür.

Eserin ikinci bölümünde bir makam kaybedildiğinde başa gelecek sıkıntıların yanı sıra kişiler için doğabilecek hayır ve faydalara yer verilmektedir. Önceki bölümde, kişinin bir makamın kendisine verilmiş olmasında bir haketmişlik zannında bulunmaması gerektiği öğütlendiği gibi burada da bir nimet kendisinden geri alındığında kişinin kendisinin herhangi bir tutumundan kaynaklandığını düşünerek salt kendini sorumlu tutmaması ve kaybettiği için üzülmemesi gerektiği öğütlenmiştir. Bir makamın yalnızca Allah'tan geldiğine inanmak gerektiği gibi geri alınması gibi bir musibetin³ de yalnızca Allah'tan olduğuna inanmak ve bunu idrak etmiş olmak da bir nimet olarak yorumlanmıştır. Dünya hayatında başa gelebilecek her türlü musibeti, müslümanların bu dünyaya dalmasını engelleyecek ya da kendilerini olgunlaştıracak vesileler olarak görmek öğütlenmektedir. Sübkî, Dünya nimetlerinden fazlaca nasibini almış bulunduğu halde buna aldanmayıp ahiret hayatını, ilim ve takvayı önceleyen kişilerin sayısının pek az olduğunu vurgulayarak dünya nimetlerine kapılıp gitmemeyi ve Allah'ı unutmamayı öğütlemektedir. Diğer yandan müslümanların nimetlerden imtihan olmasında ve dinden uzaklaşmala-

3 Eser boyunca kullanılan "musibet" ifadesinden kasıt verilen bir makam ya da nimetin geri alınması durumudur.

rında zamanın yani içinde bulunulan dönemin etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Allahın verdiği yine O'nun geri aldığı idrak etmiş olmanın bela ve musibetlere karşı duruşta kişiyi rahatlatacağı ve elindeki nimeti kaybettiği için keder duymayıp güçlü durabileceği hatırlatılmaktadır. Allahın müminler için takdir ettiği her şeyin kendileri için mutlaka hayır olduğunu dile getirmesi böyle kimseler için bir umut ifadesi olarak dikkat çekicidir. Sübkî, bu bölümü tamamlarken, ulemadan bir zattan alıntılarla, musibet ve belaların müminlerin derecelerine göre değişiklik gösterecek çeşitli faydaların bulunduğunu ifade etmiş ve bunları 17 maddede sunmuştur. Bunlar; musibet ve belanın Allah'tan geldiğini idrak etmiş olmak ve teslimiyet, o'nun kudretinin sonsuzluğunu ve kulların acizliğini anlamak, yapılacak her işte Allah rızasını gaye edinmek, hata ve şükürde ihmalkarlıktan pişmanlık duyarak tövbe etmek, düçar olunan sıkıntıdan kurtulmak için dua etmek, başa gelen musibete rağmen insanlara yumuşak huylu olmak ve bağışlayıcı olmak, sabır göstermek, musibetlerin iyi yanlarını ve doğabilecek faydaları görmeye çalışarak memnun olmak, şerrin içindeki bir hayırdan dolayı şükürde bulunmak, musibetlerin kişilerin hata ve günahlarından vazgeçmelerine vesile olması, başına musibet gelmiş başka kimselerin yanında olup yardımcı olmak, bir musibete rağmen sağlık, huzur vs gibi başka nimetlerin mevcudiyetinin devam ettiğinin farkında olmak ve bunlar için şükretmek, bir musibete sabretmenin ve asi olmamanın ahirette karşılığı olacağını unutmamak, verilen nimetin geri alınmasında bilinmeyen faydaların olacağını bilincinde olmak, başa gelen musibetin kişide oluşacak kibir ya da zorbalık gibi kötü hasletlere engel olması ve son olarak yalnızca Allah rızasını kazanmayı önemseyerek dünyalığı düşünmeden teslimiyeti sürdürmek şeklinde sıralanmıştır.

Son olarak müellifin duasının yer aldığı çok kısa bir hatime bölümü (son/kapanış) bulunmaktadır. Sübkî, Allah'ın rızasını kazanmak, bağışlanmak ve sıkıntılardan korunmak üzere niyazda bulunarak ve Hz. Peygamber'e salat ve selam ederek eserini nihayete erdirmiştir.

Söz konusu eser, nimetin devamlılığının ya da kaybedilmesinin nedenleri üzerine sorulan bir soruya cevap verme gayesiyle kaleme alınmıştır. Bu sebeple müellif daha çok, verili bir nimetin kaybedilmemesi ya da kaybedilen bir nimetin geri kazanılabilmesi için yapılması gerekenleri ele almış; toplumsal bağlam ve değerlendirmelere bir başlık altında özel olarak veya detaylı biçimde yer vermemiştir. Ancak meslekleri detaylı biçimde ele aldığı birinci bölümde, her bir meslek başlığı altında ilgili görevlere gelen kişilerin pratikteki uygulamaları, yanlış tutumları, mesleklerdeki zaafı, mesleği icra ederken kaçınılması gereken hususlar; tuzaklar ve tehlikelere değinilmiştir. Yani temelde mesleklerin teoride olması gereken ideal

hali ele alınırken mesleklerin icrasında dönemindeki eksiklik ve yanlışlara da kısmen değinilmiştir. Bunlardan bazılarını kısaca değinmek bugünün iş ahlakına ışık tutması açısından yararlı olacaktır.

Örneğin “yöneticiler” hakkındaki bahiste Sübkî, yöneticilerin hüküm verirken tüm tarafları dinlemesi ve adil olması gerektiğini vurguladıktan sonra dönemindeki Memlûk idarecileri arasında, kendisine arz edilen meselelerde daha diğer tarafı dinlemeden, ilk şikâyet eden tarafı haklı bulan çok yöneticiye şahit olduğunu dile getirmiştir. Yine belli bir mevkiye liyakat ve karar sahibi olan bir idarecinin kendisinden yardım isteyen muhtaç bir kimseyi geri çevirmediği halde Allah’a ibadet ve şükran içinde olmasını da “ahmaklık” ve “vebal” olarak yorumlamaktadır. Bir sultanın yani devlet başkanının halkına asla zulmedemeyeceğini, halkın mallarını haksızlıkla yiyemeyeceğini, devlet hazinesinden hak sahibi olup da muhtaç durumda olan kimselere rağmen mülkünde ihtîşâm içinde yaşamayacağını vurgulayarak aksi durumda Allah’ın verdiği nimet ve imkanların kendisinden geri alınacağını ifade etmiştir. Yine günümüz açısından da büyük önem arzedecek bir husus olarak arazilerin kamu yararına tahsisi hakkında, bu işin yalnızca devlet başkanına has bir iş olduğu ve bu konuda görevlendirilmiş olan idarecilerden kimsenin devlet başkanının izni ve haberi olmadan kendi başına karar alamayacağı vurgulanmıştır.

Devlet hazinesine girecek olan bazı gelirlerin denetimiyle görevli olan vezirler için, çok dikkatli davranarak helal ve meşru olan gelirlere haram veya gayrimeşru olanları karıştırmamalarının vazifelerindeki en büyük sorumluluk olduğu dile getirilmiştir. Yani müslüman bir toplumda, tüm müslümanların faydalanacağı ve haklarının olduğu devlet gelirlerine, hiçbir şekilde haram ya da gayrimeşru bir gelirin karışmaması gerekir.

Müellifin kendi dönemindeki toplumsal olaylar arasından dikkat çektiği bir diğer önemli husus kadıların yani hakimlerin hediye kabul etmeleri meselesidir. Sübkî bir hüküm vericinin adil davranabilmesi için dava süresince asla kimseden hediye kabul edemeyeceğini; aksi tutumun ise en kötü günahlardan olacağını dile getirmiştir. Bu meselede hükümdarın kadıya hediye vermesi ya da hakimın dava taraflarıyla daha önceden hediyeleşme adteinin olup olmaması gibi bazı istisnâî durumlar zikredilmişse de burada detaylı olarak yer verilemeyecektir. Vakıflara dair meselelerin konu edildiği kısımda müellif, yaşadığı dönemde öğrenci sayılarını kesin olarak belli etmeyen medreselerin çoğalmaya başladığına dikkat çekerek bunun eğer vakıf gelirlerinde veya giderlerinde bir belirsizlik göstermeye çalışmak amacıyla yapıyorsa caiz olamayacağını ifade etmektedir.

Ulema bahsinde de pek çok önemli hususa değinen Sübkî, ulemanın ilmini salt dünyalık elde etmenin bir yolu olarak görmemesi ve ürettiği ilmi bilginin herşeyden değerli olacağını bilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Müellif yaşadığı toplumda ulemeden bazılarının dünya mevkilerinde yükselmek ve yeni nimetlere erişmek amacıyla sıklıkla devlet erkanından kimselerin kapısına gidip geldiklerini haber vermektedir. Daha sonra, ulemeden böyle kimselerin bu tutumları sebebiyle zaman içinde samimiyetlerini kaybettiklerine, doğru yol ve düşünce sisteminden uzaklaştıklarına, bildiklerini unuttuklarına ve yeni bilgi üretemeyip ilimlerini arttıramadıklarına dikkat çekmiştir. Sübkî bu husustaki en kötü sonucun ise ilmin ve ilimle uğraşan kimselerin küçük ve kusurlu görülerek suizan beslenilmesine yol açması olduğunu belirtmiştir. Kendi dönemine dair yaptığı bu değerlendirmelerden sonra Sübkî, ulemeden kimselerin ilmî çalışmalarına yoğunlaşarak yeni düşünceler üretmek, mevcut ilmi birikimi arttırmak ve insanları aydınlatmak gibi gayelere odaklanmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Müellifin muhaddisler, müfessirler, kelamcılar ve usülcülerin temsil ettiği ulema diye tanımladığı zümreyi, belki bugün için daha geniş bir biçimde ilim ve düşünce üreten tüm akademisyenler olarak anlamak da çok yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla ilimle uğraşan kimselerin gündelik politik tartışmalara karışmak ya da makam ve mevki yarışlarına girmek gibi hususlardan uzak durup sadece düşünce ve ilim üretmeye odaklanmaları gerekir.

Sonuç olarak, yukarıda bahsi geçen hususlarda görüldüğü üzere, eserde günümüz iş ahlakına ışık tutacak pek çok kritik husus bulunmaktadır. Bu sebeple eser, günümüze kadar geçen uzun zamana rağmen meslek ve makam sahibi herkes için hala kıymetini korumaktadır.